

**ФІЗКУЛЬТУРНА ОСВІТА І ЛОГІКА РОЗКРИТТЯ ЇЇ ЗМІСТУ
В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ
(ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Кандидат педагогічних наук, доцент Ю.В. Васьков

ХОІППОМ

Одним із завдань загальноосвітньої школи, — відзначається в проекті «Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи» (Освіта: 2000, № 38), є збереження і зміцнення морального і фізичного здоров'я вихованців. Якість рішення цього завдання залежить від рівня організації навчально-виховного процесу на уроках фізичної культури. Конкретне рішення зазначеного завдання полягає в розкритті вчителем і засвоєнні учнями певної системи знань і умінь під назвою «фізична (фізкультурна) освіта». Згідно з концепцією П.Ф. Лесгафта, вона є свідомим процесом впливу фізичних вправ на людину для формування рухових умінь і навичок, будівництва рухових дій як «сприяння розвитку розумної людини».

В сучасній спеціальній педагогічній літературі поняття «Фізична освіта» визначається як:

— «рівень знань з фізичного виховання, рухових і гігієнічних умінь та навичок» (М.О. Козленко та ін., 1984);

— «процес і результат оволодіння спеціальними систематизованими знаннями, фізичними вправами, а також засобами їх самостійного вивчення і використання у житті» (Б.А. Ашмарін, 1979);

— «придбання учнями визначених знань, умінь і навичок виконувати фізичні вправи і уміння застосовувати їх у житті» (А.Д. Новиков, Л.П. Матвеев, 1967);

— «навчання людини руховим умінням і навичкам, керування рухами свого тіла у часі і просторі, а також озброєння теоретичними знаннями з використанням рухових умінь і навичок у різних умовах життя і діяльності» (В.П. Уткін, 1989);

— «система засвоєння людиною раціональних засобів керування власними рухами, придбання таким шляхом необхідного у житті фонду рухових умінь, навичок і пов'язаних з ним знань» (Л.П. Матвеев, 1984).

Слід відзначити, що більшість авторів до останнього часу застосовували термін «фізична освіта», а не «фізкультурна освіта».

З метою уточнення визначення цих понять ми звернулися до педагогічної енциклопедії (1968, т. 4), де відзначається, що «фізична освіта» є системою підготовки спеціалістів в галузі фізики..., а «фізкультурна освіта» — форма підготовки спеціалістів з фізичної культури. Як бачимо з наведених варіантів, науково-обґрунтованого визначення поняття «фізкультурна освіта» ще немає, і

тому в робочому варіанті ми пропонуємо «фізкультурну освіту» розуміти як процес і результат оволодіння школярами певною системою науково-предметних знань, фізичними вправами, раціональними способами керування руховою діяльністю, умінням конструювати індивідуальні програми фізичного розвитку і вдосконалення. Можливість використання такого визначення підтверджується рядом теоретичних досліджень (наприклад, Н.А. Карпушко та ін. «Теория и практика физической культуры», № 3, 1993), де підкреслюється, що головною ознакою фізкультурноосвітньої особистості є включеність її до фізкультурно-спортивної діяльності як системи занять, яка самостійно конструюється і реалізується.

На основі наведеного визначення поняття «фізкультурна освіта» необхідно з'ясувати її склад. Науково обґрунтованого добору складу змісту фізкультурної освіти в спеціальній літературі з теорії фізичної культури ще немає, і тому ми звернемося до провідних загальнодидактичних наукових досліджень у цьому напрямку.

Аналізуючи різні концепції щодо визначення поняття зміст освіти і його складу ряд вчених (В.В. Краєвський, І.Я. Лернер, М.Н. Скактін, 1983) прийшли до висновку, що вихідним положенням науково обґрунтованої концепції змісту освіти має бути глобальна функція навчання — передача молодому поколінню змісту соціальної культури для збереження, відтворення і розвитку її. Культура — матеріальна і духовна, щоб бути переданою особистості і нею засвоєна (а саме формуванням особистості займається педагогіка), повинна бути розпредмечена. Тоді вона втілюється у соціальний досвід суспільства. Тільки у розпредмеченому вигляді, — підкреслює П.Г. Москаленко (1995), — вона може бути засвоєна особистістю.

Соціальний досвід — сукупність засобів і способів діяльності, створених у процесі суспільно-історичної практики для відтворення і розвитку суспільства і здатних стати надбанням особистості. Вивчаючи питання, що пов'язані із визначенням складу соціального досвіду, І.Я. Лернер пропонує розглядати чотири основних елементи:

1) знання про природу, суспільство, техніку, людину, способи діяльності інтелектуального і практичного характеру;

2) досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюються разом із знаннями в уміннях і навичках особистості;

3) досвід творчої діяльності, що втілений в особливих інтелектуальних процедурах, які не піддаються презентації у вигляді заздалегідної системи дій;

4) досвід емоційно-ціннісного відношення до дійсності, тобто такої, що увійшла до сфери об'єктів, з якими людина в тій чи іншій формі вступає у взаємодію (сприйняття, відтворення, перетворення).

На основі загальнодидактичного підходу до визначення складу змісту освіти і враховуючи специфіку навчального предмета «Фізична культура», під змістом фізкультурної освіти слід розуміти педагогічно адаптований соціальний досвід фізичного розвитку і вдосконалення людини, віддзеркалений у певних видах і галузях діяльності, знаннях і способах діяльності (рухові уміння та навички), виділених у навчальному предметі «Фізична культура». До складу змісту фізкультурної освіти ми відносимо:

1) знання про соціально-біологічну природу людини, її потенційні фізичні можливості, способи рухової діяльності, які сприяють різнобічному інтелектуальному і фізичному розвитку і вдосконаленню тощо;

2) досвід оволодіння певними способами рухової діяльності, які спрямовані на формування життєво необхідних умінь, навичок і фізичних здібностей;

3) досвід відтворення способів творчої діяльності, який обумовлює застосування знань і умінь в нестандартних умовах, перехід до самостійного конструювання індивідуальних програм фізичного вдосконалення;

4) система емоційно-вольових і ціннісних відношень до засвоєння знань і способів діяльності, до власного здоров'я як соціальної цінності.

Провідним компонентом змісту фізкультурної освіти є «способи діяльності», тобто основною функцією навчального предмета «фізична культура» слід вважати формування у школярів системи конкретно-предметних способів діяльності (рухових умінь і навичок), розвитку на їх основі фізичних (рухових) здібностей, а також умінь складати індивідуальні програми фізичного розвитку і вдосконалення. Основою цього процесу є свідоме засвоєння школярами певного комплексу предметно-наукових і допоміжних знань, який не знаходить достатнього відбиття ні в навчальних програмах, ні в реальній педагогічній практиці.

Аналіз змісту програм середньої загальноосвітньої школи з фізичної культури для 1—11 класів (К.: Освіта, 1995, К.: «Перун», 1998) показує, що в явному вигляді предметно-наукові знання про способи діяльності не виділені і знаходяться в імпліцитному (скритому) стані. Не знайшли свого віддзеркалення в змісті програми такі види знань, як міжнаукові (філософські, методологічні, логічні), історико-наукові, контрольні-оціночні, між-

предметні та ін. Виділений в програмі окремо змістовний блок «Основи знань» носить безсистемний спорадичний характер.

Відсоткове співвідношення в змісті програм блоку «Основи знань» і блоку «Способи діяльності» складає відповідно 9,07 % і 90,93 %.

Аналіз складу змісту фізкультурної освіти, що знайшов відбиття в програмах 1993, 1998 рр., свідчить про відсутність третього і четвертого компонентів (досвід творчої діяльності і система емоційно-ціннісного відношення до матеріалу, який вивчається), що значно ускладнює можливість реалізації творчого потенціалу школярів і формування їх емоційно-ціннісної сфери відносно особистого фізичного розвитку.

Кожен з наведених вище компонентів змісту фізкультурної освіти необхідно розглянути поглиблено і науково обґрунтувати їх сутність, склад і функції, але це потребує підготовки окремих матеріалів. Вважаємо, що такі матеріали будуть надруковані в наступних статтях, а в даних ми тільки позначимо основні складові елементи кожного з компонентів і зробимо спробу показати їх у взаємозв'язку, взаємовідношенні і взаємозалежності. Враховуючи те, що основним засобом реалізації фізкультурної освіти є навчальний предмет «Фізична культура», розглянемо його основні елементи.

Керуючись загальнодидактичними положеннями про єдність змістовного і процесуального блоків у навчальному процесі, нами розроблена дидактична модель предмета «Фізична культура» (див. рис. 1).

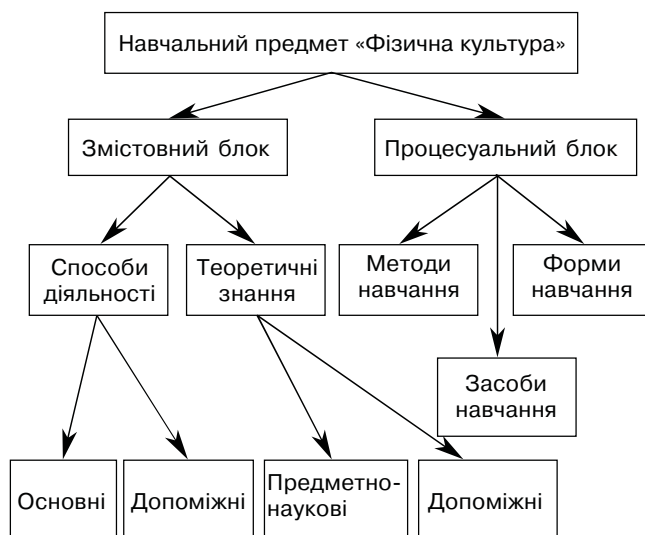

Рис. 1. Дидактична модель навчального предмета «Фізична культура»

Процес розкриття змісту фізкультурної освіти, складовими якого є провідний компонент (способи діяльності) і теоретичний компонент, ми поділяємо на три етапи. В основу поділу покладено рух пізнання від нероздільного цілого (синтез I) до його елементів (аналіз) і потім до якісно ново-

го цілого (синтез II). Як нероздільне ціле виступає об'єкт цілісного засвоєння, а в процесі аналізу провідні дидактичні одиниці елементів провідного і теоретичного компонентів з структурно-функціональними зв'язками і логічними відношеннями (див. табл.).

стань, подолання вертикальних перешкод). Для наочності позначимо сукупність способів діяльності (легка атлетика) — P_k ; провідні дидактичні одиниці (біг, стрибки, метання та ін. — P_i); мікроелементи провідних дидактичних одиниць (стартове положення, стартовий розгін, біг по дистанції та ін.) — N_i ;

Етапи розкриття змісту фізкультурної освіти

	I етап	II етап	III етап
Об'єкт цілісного засвоєння	Макро- і мікроструктура провідного компонента і допоміжних способів діяльності	Макроструктура теоретичного компонента у функціональному зв'язку з макроструктурою провідного компонента	Мікроструктура теоретичного компонента у функціональному зв'язку з макро- і мікроструктурою провідного компонента
Дидактичні одиниці засвоєння змісту фізкультурної освіти	Макро- і мікроелементи провідного компонента; елементи допоміжних способів діяльності	Макроелементи теоретичного компонента у функціональному зв'язку з макроелементами провідного компонента	Мікроелементи теоретичного компонента у функціональному зв'язку з мікроелементами провідного компонента

Розглянемо окремо зміст кожного етапу. Перший етап передбачає розкриття макро- і мікроструктури провідного компонента логічно завершеного фрагменту навчального матеріалу (розділу програми). На цьому етапі у школярів формується первісне уявлення про зміст провідного компонента (комплекс способів рухової діяльності) як певної цілісності. На цьому етапі учням подається розгорнута схема інваріанта макро- і мікроструктура всього комплексу провідного компонента як нероздільної цілісності.

допоміжні способи діяльності (спеціальні вправи бігуна, металника та ін.) — n_i .

На першому етапі вчитель за допомогою засобів (на дошці, готовій схемі, плакаті та ін.) інформує учнів про початок засвоєння певного комплексу способів діяльності (P_k), розкриває склад цього комплексу (провідні дидактичні одиниці (P_1, P_2, \dots, P_n), роз'яснює наявність певної кількості мікроелементів і допоміжних способів діяльності в кожній дидактичній одиниці. Іншими словами, розкриває схему макро- і мікрострук-

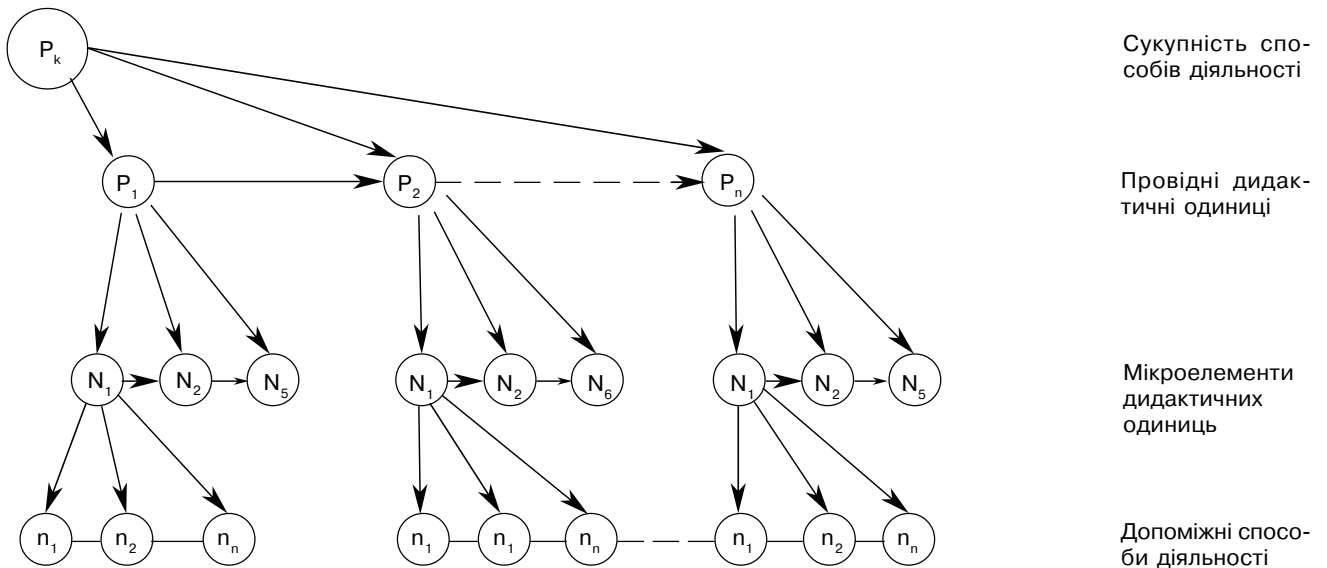

Рис. 2. Схема розкриття змісту фізкультурної освіти

Для прикладу ми взяли фрагмент навчального матеріалу — розділ «Легка атлетика» (6 кл., програма 1993 р.), який позначимо як певну сукупність способів діяльності (біг на 60 м, біг на відстань до 1800 м, стрибок з розбігу у висоту, стрибок з розбігу у довжину, метання малого м'яча в ціль і на від-

тури у функціональній поєднаності з допоміжними способами діяльності, коротко характеризує змістову сутність макро- і мікроелементів, допоміжних способів діяльності, пояснює функціональний смисл зв'язків і логічних відношень між ними.

Реальним результатом етапу є усвідомлення учнями цілісності комплексу провідного компонента в розумінні його як певним чином системно організованої ієрархізованої сукупності його макро- і мікроелементів у функціональній поєднаності з допоміжними способами діяльності.

Другий етап розкриття змісту фізкультурної освіти передбачає презентацію макроелементного складу змісту теоретичного компонента у функціональній поєднаності з макроструктурою провідного компонента. В даній роботі ми тільки позначимо склад теоретичного компонента, а в наступних матеріалах ретельно розглянемо його склад, структуру, функції окремих елементів, змістову сутність. До складу теоретичного компонента слід віднести предметно-наукові (ПНЗ) і допоміжні знання. Орієнтуючись на загальнодидактичну модель навчального предмета (І.К. Журавльов і І.Я. Зоріна, 1983), враховуючи специфіку предмета «Фізична культура», до допоміжних знань ми відносимо: нормативно-профілактичні (НПЗ), або правила з техніки безпеки, історико-наукові (ІНЗ), контрольні-оціночні (КОЗ), міжнаукові (МНЗ), міжпредметні (МПЗ).

Об'єктом цілісного засвоєння на цьому етапі виступає макроструктура провідного компонента у функціональному зв'язку з макроструктурою теоретичного компонента, а дидактичними одиницями — макроелементи провідного компонента у функціональному зв'язку з макроелементами теоретичного компонента. В скороченому варіанті схема другого етапу розгортання змісту фізкультурної освіти має такий вигляд:

ношення між ними, роз'яснює їх змістовий і функціональний смисл.

Реальним результатом цього етапу є усвідомлення учнями суттєвого змісту макроелементів теоретичного компонента у функціональній поєднаності з макроелементами провідного компонента, розуміння учнями необхідності засвоєння комплексу предметно-наукових і допоміжних знань для якісного засвоєння певних способів діяльності, свідомого конструювання індивідуальних програм фізичного розвитку і вдосконалення особистості.

Третій етап характеризується розкриттям макроструктури провідного компонента у функціональній поєднаності з мікроструктурою теоретичного компонента. Дидактичними одиницями засвоєння змісту є мікроелементи провідного і теоретичного компонента.

На цьому етапі відбувається конкретизація і деталізація способів діяльності (рухових умінь та навичок) і теоретичних знань, які добираються у відповідності до рухів, які вивчаються.

Реальним результатом третього етапу є усвідомлення школярами структурно-функціональної цілісності системно організованого змісту фізкультурної освіти певного розділу програми.

Дослідження дедуктивного поетапного розкриття змісту фізкультурної освіти, його мікроструктурний інваріант провідного теоретичного компонентів, наповнюючись від етапу до етапу все новими і новими структурними елементами і зв'язками між ними, з рештою оформлюються в певну цілісність, що комплексно відбиває зміст окремого розділу програми.

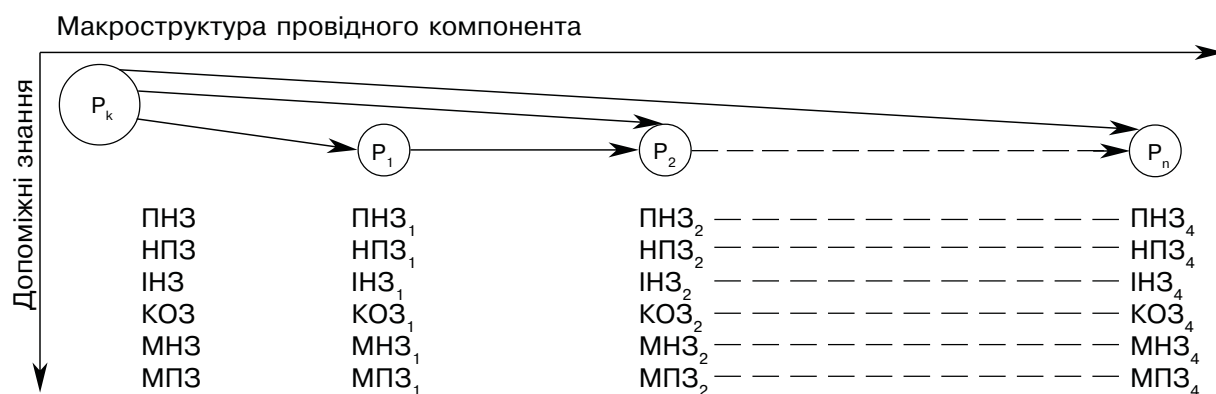

Рис. 3. Схема другого етапу розгортання змісту фізкультурної освіти

В полі наведеної схеми розкривається зміст теоретичного компонента у функціональній поєднаності з дидактичними одиницями провідного компонента.

Розкриваючи макроструктуру провідного компонента у функціональній поєднаності з макроструктурою теоретичного компонента, вчитель об'єднує в свідомості учнів логічні зв'язки і від-

В наведених матеріалах ми зробили спробу визначити склад змісту фізкультурної освіти, розглянути систему зв'язків провідного і теоретичного компонентів, їх взаємовідносин і взаємозалежностей.

В наступних матеріалах окремо розглянемо кожен з наведених компонентів, їх склад, структуру, функції та змістову сутність.